

9. Гавкалова Н.Л., Маркова Н.С. Формування та використання інтелектуального капіталу: наукове видання / Н.Л. Гавкалова, Н.С. Маркова. — Харків. Вид. ХНЕУ, 2006. — 252 с.

10. І.А. Шовкун. Інтелектуальний ресурс економічного розвитку / Економічна теорія. — №2. — 2007. — 14. — 33 с.

11. Соціогуманітарний аспект інноваційно-технологічного розвитку економіки України» / За ред. д-ра екон. наук Л.І. Федулової. — К.: Інститут економіки та прогнозування, 2007. — 472 с.

12. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку [Текст] : [монографія] / В. М. Геєць ; НАН України, Ін-т економіки та прогнозування. — К. : [б. в.], 2009. — 863 с.

13. Ареф'єва О. В., Харчук Т. В. Управління розвитком людського капіталу в системі вищої освіти: монографія / Європейський ун-т. — К. : Видавництво Європейського ун-ту, 2008. — 207 с.

14. Амоша О. І., Новікова О. Ф., Антонюк В. П., Шаульська Л. В., Шамілева Л. Л. Якість трудового потенціалу та управління трудовою сферою в Україні: соціальна експертиза / НАН України; Інститут економіки промисловості. — Донецьк : ІЕП, 2006. — 208 с.

15. Доклад о человеческом развитии 2013. Возвышение Юга: человеческий прогресс в многообразном мире. — М.: Весь Мир. 2013. — 203 с.

Статтю подано до редакції 30.01.14

УДК 330.1:331.5

О. В. Золотарьова, к.е.н., доцент,
Дніпродзержинський державний технічний університет,
м. Дніпродзержинськ, Україна

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА МОБІЛЬНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ ЯК ОДНА З ДЕТЕРМІНАНТ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

АНОТАЦІЯ. У статті визначено сутність соціально-економічної мобільності населення, обґрунтовано її вплив на економічний розвиток країни за допомогою кореляційного аналізу, висвітлено роль самомотивації в активізації соціально-економічної мобільності населення.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: соціально-економічна мобільність, економічний розвиток, коефіцієнт кореляції, валовий внутрішній продукт, економічна активність, зайнятість, стратифікація, суспільні інститути, самомотивація.

АННОТАЦИЯ. В статье определена сущность социально-экономической мобильности населения, обоснованно ее влияние на экономическое развитие страны с помощью корреляционного анализа,

освещена роль самомотивации в активизации социально-экономической мобильности населения.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: социально-экономическая мобильность, экономическое развитие, коэффициент корреляции, валовой внутренний продукт, экономическая активность, занятость, стратификация, общественные институты, самомотивация.

ANNOTATION. Essence of socio-economic mobility of population is exposed in the article, its influence is reasonable on economic development of country by means of cross-correlation analysis; the value of selfmotivation is reflected in activation of socio-economic mobility of population.

KEYWORDS: socio-economic mobility, economic development, coefficient of correlation, gross domestic product, economic activity, employment, stratification, public institutes, selfmotivation.

Постановка проблеми. Не можна заперечити той факт, що економічний розвиток країни є складним суперечливим процесом, на який впливають позитивні й негативні чинники, а періоди прогресу змінюються періодами регресу. Політичні та військові потрясіння, соціальні конфлікти, екологічні катастрофи можуть призупиняти розвиток економіки будь-якої країни, відкидати її на кілька десятиліть назад, а іноді призводити до остаточної загибелі, як це було з древніми цивілізаціями. У той же час, економічний розвиток — це безупинний процес зміни матеріального базису виробництва, а також усієї сукупності різноманітних відносин між суб'єктами економіки. Причому в науковій літературі нерідко використовується термін «соціально-економічний розвиток», тим самим підкреслюється тісний взаємозв'язок між рівнем економічного розвитку та наявними соціальними проблемами в країні. Такий взаємозв'язок може обумовлюватися, на нашу думку, станом і вектором соціально-економічної мобільності населення, яка впливає на чисельність і якість трудових ресурсів, а також на рівень життя населення.

На сьогодні, на жаль, превалує негативна або низхідна соціально-економічна мобільність населення. Вона викликана, перш за все, пасивністю населення, майновим розшаруванням, економічною нерівністю та заважає формуванню потужного середнього класу в суспільстві.

Враховуючи зазначене, актуалізується проблематика вивчення сутності й напрямів соціально-економічної мобільності населення, виявлення можливостей її цілеспрямованої активізації у висхідному напрямку, прискорення швидкості реагування та адап-

тації людей до ринкових трансформацій в контексті забезпечення сталого економічного розвитку країни.

Аналіз останніх публікацій і досліджень, нерозв'язана частина проблеми. Теоретичним підґрунтям дослідження питання соціально-економічної мобільності населення можна вважати праці таких відомих науковців, як Б. Барбер, Т. Веблен, М. Вебер, Г. Гегель, Дж. Кейнс, К. Маркс, Д. Норт, П. Сорокін, Ф. Енгельс, які внесли вагомий внесок у розробку сучасних концепцій стратифікації суспільства, визначення передумов та інструментів мобільності людини і переміни її діяльності. Сучасні дослідники також приділяють увагу даній тематиці — В. Анурін, О. Балакірева, Л. Беляєва, Т. Богомолова, Т. Заславська, В. Макаров, І. Попова, О. Ревнівцева, хоча переважно в соціологічному контексті. Але, незважаючи на той факт, що окреслена проблематика знаходиться на межі кількох наук, а її методологічний апарат потребує використання міждисциплінарних підходів, сучасна політична економія не може залишити поза увагою даний об'єкт дослідження і, зокрема, діагностику його впливу на економічний розвиток країни.

Формулювання мети статті. Відповідно, метою статті є уточнення сутності соціально-економічної мобільності населення та обґрунтування її впливу на економічний розвиток країни.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням наукових результатів. Для визначення сутності мобільності слід розглянути споріднені поняття щодо даної категорії і, перш за все, такі як «рух», «розвиток», «активність».

Так, у найзагальнішому філософському розумінні рух — це дефініція, яка уособлює будь-яку зміну та перетворення [1], причому зміна положення об'єкта відбувається у часі й просторі [2]. Особливу увагу необхідно звернути на європейські традиції визначення поняття «рух», де, на відміну від східних культур, воно є семантично диференційованим і може: бути «рухом взагалі», знаходячись поруч з такими категоріями, як «простір», «час» або «енергія»; виступати механічним переміщенням; мати спрямованість; відображати якісну зміну, розвиток (прогрес або регрес). Різноманітність форм руху як атрибута матерії визначає різноманіття форм організації матерії. Ф. Енгельс на різних рівнях системної організації матерії виділяв кілька основних форм руху, серед яких окреме місце займала соціальна. Саме Ф. Енгельс вказував на спадкоємний зв'язок між усіма формами руху матерії: вищі форми не зводяться до нижчих, але обов'язково їх передба-

чають. Виходячи з цього, «рухомість» можна розуміти як мінливість, здатність рухатись.

Звертаючись до конкретизації терміну «розвиток», доцільно відзначити, що, як вказується у Великій радянській енциклопедії, він уособлює в собі процес, спрямований на зміну та перетворення матеріальних і духовних об'єктів з метою їх вдосконалення. Під розвитком також розуміють: збільшення складності системи; поліпшення пристосованості до певних зовнішніх умов; збільшення масштабів явища; кількісне зростання економіки і якісне поліпшення її структури; соціальний прогрес. Розвиток завжди призводить до появи (зникнення) нових елементів або об'єктів — кількісні перетворення, а також до переходу від одного стану до іншого (наочно-діюче, наочно-образне, абстрактно-логічне) — якісні перетворення. Таким чином, прогрес і регрес, у свою чергу, є різновидами напряду розвитку, тобто прогрес — поступальний рух вперед, до кращого стану, а регрес, навпаки, є повною протилежністю.

Щодо терміну «активність», то в широкому розумінні — це процес приведення в дію, динаміка перетворень. За Ф. Енгельсом активність — це притаманна організму здатність до «самостійної сили реагування». В гегелівській філософії активність розглядалась як іманентна вільна форма і спосіб самовираження суб'єкта. В амкеологічному розумінні активність суб'єкта є головною умовою його саморозвитку. Отже, активність особистості — це специфічна діяльність, яка характеризується інтенсифікацією своїх основних характеристик (цілеспрямованості, мотивації, володіння способами дій) і наявністю таких властивостей як ініціативність та ситуативність.

Розглядаючи етимологію терміну «мобільність», відзначимо, що він за Великим енциклопедичним словником означає рухливість, здатність до швидкого переміщення, дії, зміни стану. Специфічною рисою мобільності є саме «швидкість», тому темпоральна характеристика даної дефініції відіграє першочергову роль в її розумінні.

Предметна область категорії «мобільність» включає наступні головні елементи: 1) професійна мобільність — можливість успішно перемикатися на іншу діяльність або міняти вид праці, готовність особистості швидко та успішно опановувати нову техніку й технології; 2) трудова мобільність — здатність населення до зміни місця роботи, професії, посади, місця проживання з метою працевлаштування; 3) соціальна мобільність — зміна індивідом або групою місця в соціальній структурі суспільства, переміщен-

ня з однієї соціальної верстви (класу, страти, кластера) в іншу (вертикальна мобільність) або в межах тієї самої соціальної верстви (горизонтальна мобільність).

На нашу думку, професійна і трудова мобільність може об'єднуватись поняттям «економічна» і разом з «соціальною мобільністю» складати синтезовану дефініцію «соціально-економічна мобільність». Тобто, остання є більш широким поняттям, ми розуміємо її як сукупність здатностей (прагнень) до швидкої маневреності, переміщення, зміни: рівня знань та інтелекту; характеру, терміну, якості, інтенсивності та продуктивності праці; місця проживання; соціального статусу; рівня та структури доходів; ступеня здатності до самомотивації та самоорганізації.

Структурно-логічний ланцюг категорій, пов'язаних з дефініцією «соціально-економічна мобільність», наведено на рис. 1. Звернемо увагу на той факт, що категорія «активність», виходячи з її трактувань, тісно пов'язана з усіма вищерозглянутими термінами та є спільною властивістю кожного з них, оскільки саме активність є тим рушійним і визначальним елементом, який пронизує й обумовлює зміни об'єктів в просторі й суспільстві.

Переходячи до обґрунтування положення щодо впливу соціально-економічної мобільності на економічний розвиток країни, здійснимо спробу підтвердити наявність такого впливу за допомогою кореляційного аналізу. Перевіримо наявність кореляційного зв'язку між, з одного боку, темпом приросту ВВП у фактичних цінах, який характеризує динаміку економічного росту, та, з іншого боку, по-перше, темпом приросту економічно активного населення у віці 15–70 років і, по-друге, темпом приросту зайнятого населення, які приймемо в якості одних з найважливіших індикаторів його соціально-економічної мобільності.

Наголосимо, що це важливі, але ні в якому разі не єдині індикатори останньої, оскільки відповідно до запропонованого автором визначення даної категорії, вона є багаторівневою, що, зокрема, відображено на рис. 1. Але, зважаючи на необхідність діагностики її впливу на економічний розвиток країни, можна, як нам вбачається, звернутись, перш за все, до обраних нами показників. Як стверджує О. Грішнова: «Економічна активність — це прагнення працездатної людини застосувати на практиці наявні у неї здібності до праці, знання та досвід за винагороду в грошовій або іншій формі. Реалізація цього прагнення виявляється у зайнятості людини економічною діяльністю».

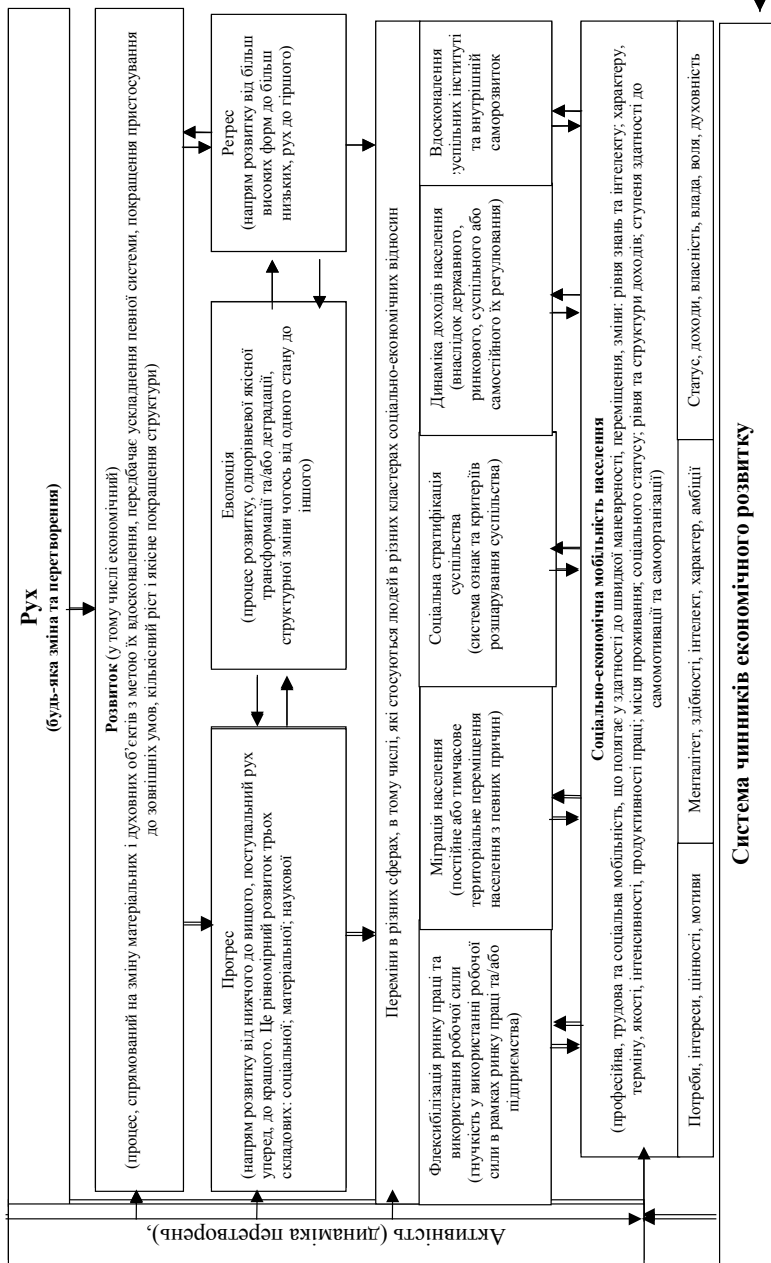

Рис. 1. Структурно-логічний ланцюг категорій, пов'язаних з дефініцією «соціально-економічна мобільність населення»

Тому припустимо, що темп приросту економічно активного й зайнятого населення відобразатиме потенційну соціально-економічну мобільність (причому позитивний темп приросту, що підвищується, означатиме висхідну мобільність), яка призводитиме до відповідної зміни темпу приросту створеного ВВП. Додамо, що як зазначається у літературі зі статистики, «темп приросту» є показником динаміки, який характеризує відносну швидкість зміни значень у часі, як правило, у процентному виразі. В свою чергу, кореляційний аналіз встановлює наявність або відсутність суттєвого зв'язку між конкретними показниками. Для цього розрахуємо коефіцієнт кореляції, який задається формулою:

$$R_{X,Y} = \frac{\text{cov}(X,Y)}{\sqrt{D[X]} \cdot \sqrt{D[Y]}}, \quad (1)$$

де $R_{X,Y}$ — коефіцієнт кореляції; X — темп приросту обсягу ВВП порівняно з попереднім роком, млн грн.; Y — у першому випадку — темп приросту обсягу економічно активного населення у віці 15–70 років, тис. осіб, у другому випадку — темп приросту обсягу зайнятого населення у віці 15–70 років, тис. осіб; Cov — коваріація; D — дисперсія.

Вибірку для розрахунку даного коефіцієнту склали 12 років — з 2001 по 2012 включно. Вихідні дані для обчислень коефіцієнту кореляції, взяті з офіційного сайту Державної служби статистики України [3], зведемо у табл. 1.

За формулою (1) отримуємо значення коефіцієнту кореляції для першої залежності $R_{X,Y1} = 0,8954512$, а для другої залежності $R_{X,Y2} = 0,805945$. Нагадаємо, що коефіцієнт кореляції, як відомо, може приймати значення від «-1» до «+1». Якщо значення по модулю перебуває ближче до «1», то це означає наявність сильного зв'язку, а якщо ближче до «0» — зв'язок відсутній або є суттєво нелінійний. Відповідно, розраховане значення цього коефіцієнта вказує на наявність сильного зв'язку між темпом приросту ВВП і темпом приросту економічно активного населення, а також темпом приросту зайнятого населення. Помітним є й збіг напрямів зміни темпів приросту показників. Такі результати дають змогу говорити про те, що соціально-економічну мобільність доцільно вважати однією з детермінант економічного розвитку країни та приділяти більше уваги вивченню можливостей її координації у висхідному напрямі.

Таблиця 1

**ВИХІДНІ ДАНІ ДЛЯ ОБЧИСЛЕНЬ КОЕФІЦІЄНТУ КОРЕЛЯЦІЇ
ДЛЯ ВСТАНОВЛЕННЯ ЗАЛЕЖНОСТІ МІЖ ДИНАМІКОЮ ТЕМПУ
ПРИРОСТУ ВВП І ТЕМПУ ПРИРОСТУ ЕКОНОМІЧНО АКТИВНОГО
І ЗАЙНЯТОГО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ.**

Показники Роки	ВВП фактичних цінах, млн. грн	Економічно активне населення у віці 15–70 років, тис. осіб	Зайняте населення у віці 15–70 років, тис. осіб	Темп приросту ВВП, % (X)	Темп приросту еконо- мічно активного насе- лення, % (Y ₁)	Темп приросту зайня- того населення, % (Y ₂)
2001	204190	22 426,50	19 971,50	—	—	—
2002	225810	22 231,90	20 091,20	9,57	-0,88	0,60
2003	267344	22 171,30	20 163,30	15,54	-0,27	0,36
2004	345113	22 202,40	20 295,70	22,53	0,14	0,65
2005	441452	22 280,80	20 680,00	21,82	0,35	1,86
2006	544153	22 245,40	20 730,40	18,87	-0,16	0,24
2007	720731	22 322,30	20 904,70	24,50	0,34	0,83
2008	948056	22 397,40	20 972,30	23,98	0,34	0,32
2009	913345	22 150,30	20 191,50	-3,80	-1,12	-3,87
2010	1082569	22 051,60	20 266,00	15,63	-0,45	0,37
2011	1302079	22 056,90	20 324,20	16,86	0,02	0,29
2012	1408889	22 011,50	20 354,30	7,58	-0,21	0,15

Безумовно, питання формулювання й вимірювання показників соціально-економічної динаміки ще далеко не вирішене і є вкрай дискусійним, про що неодноразово зазначають науковці [4–6]. Крім використаних індикаторів, які на нашу думку все-таки можуть характеризувати спрямованість і характер економічних змін в суспільстві, значну увагу слід звернути на наступні аспекти, які також бажано враховувати при оцінці соціально-економічної мобільності населення: стан стратифікації й тенденції соціальної диференціації суспільства, діючий інструментарій соціальної політики, наявні суспільні інститути, специфіку мотиваційного механізму економічної діяльності.

До речі, на сьогодні вагомим фактором активізації соціально-економічної мобільності населення, що має потужний, але часто недооцінений потенціал, є самомотивація. Адже в ринкових умовах від кожного працівника, як головної продуктивної сили, вимагається не тільки сукупність технічних і гуманітарних знань, але й наявність певних переконань, які впливають на спрямованість та результативність його економічної діяльності. Відповідно, крім доходу, як мети та змісту економічної діяльності, важливим каталізатором останньої виступає розширення спектру інструментів самомотивації, а також визначення людиною шляхів задоволення її потреб і можливих напрямів мобільності.

Характеризувати стан самомотивації вбачається можливим як за аналізом результатів економічної діяльності працівників, так і спираючись на дані спеціальних опитувань щодо того, якою мірою для покращення здобутків своєї економічної діяльності працівники звертаються до самомотивації. Так, дані соціологічних досліджень у сфері праці й самооцінки громадянами України можливостей їх впливу на власне життя й наслідки діяльності свідчать: 1) високі результати економічної діяльності найманих працівників залежать від них самих, оскільки 70,7 % опитаних респондентів вважають, що матеріальний рівень має залежати від їх праці і здібностей [7]; 2) люди самі впливають на власне життя і відповідно несуть відповідальність за свої дії. Адже за шкалою, де «1» означає, що людина зовсім не впливає на життя, а «5» — сильно впливає, 23,6 % респондентів схилилися до «5» і 28,7 % — до «4» [8], тобто 52,3 % всіх респондентів; 3) на думку 61,3 % громадян, держава повинна тільки створити умови для того, щоб вони самі могли забезпечити собі гідний рівень життя [9].

У цілому, системне вивчення, аналіз і узагальнення головних чинників самомотивації й формування національної трудової свідомості є важливою передумовою для виявлення можливостей подолання негативних рис трудового менталітету, повнішої адаптації масової трудової свідомості до ринкових умов, інновацій в економіці країни та активізації соціально-економічної мобільності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. За результатами проведеного дослідження слід зробити такі висновки: 1) категорія «соціально-економічна мобільність населення» потребує поглибленого вивчення в політекономічному контексті, наведений в статті авторський підхід до її визначення є спробою наблизитись до її розуміння; 2) існує сильний зв'язок між темпом приросту ВВП та такими індикаторами соціально-економічної

мобільності, як темп приросту економічно активного населення й темп приросту зайнятого населення, що дозволяє вважати її однією з детермінант економічного розвитку; 3) самомотивація є одним з вагомих факторів активізації соціально-економічної мобільності, оскільки наявність певних переконань, як підтверджують соціологічні опитування, може впливати на спрямованість економічної діяльності; 4) у подальших дослідженнях доцільно приділити особливу увагу методології вивчення соціально-економічної мобільності та характеристики її основних напрямів, доволі дискусійним залишається й питання оцінки соціально-економічної мобільності.

Література

1. *Можейко М. А.* Движение / М.А. Можейко // История философии: Энциклопедия. — Мн.: Интерпрессервис; Книжный Дом, 2002. — 1376 с.
2. *Огурцов А. П.* Движение / А.П. Огурцов // Новая философская энциклопедия / Ин-т философии РАН; Нац. обществ.-науч. фонд; Предс. научно-ред. совета В. С. Стёпин. — 2-е изд., испр. и допол. — М.: Мысль, 2010. — 680 с.
3. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>
4. *Анурин В.Ф.* Проблемы эмпирического измерения социальной стратификации и социальной мобильности / В.Ф. Анурин // Социологические исследования. — 1993. — №4. — С. 87–96
5. *Балакірева О.М.* Взаємозв'язок економічної нерівності, соціального відторгнення та соціальної мобільності / О.М. Балакірева, А.М. Ноур // Економіка України. — 2012. — №8. — С. 86–95.
6. *Богомолова Т.С.* Мобильность населения по материальному положению: субъективный аспект / Т.С. Богомолова, В.С. Тапилина // Экономическая социология. — 1998. — №2. — С. 28–37.
7. Дані опитування Центра Разумкова [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=341
8. Дані опитування Центра Разумкова [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=442
9. Дані опитування Центра Разумкова [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=340

Статтю подано до редакції 14.02.14